Knowledgeable Research (KR) 2026, Special Vol., (5):02
ISSN: 2583-6633, CODEN: KRABAU
International open-access peer-reviewed refereed monthly journal
https://knowledgeableresearch.com/index.php/1

कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि मराठी साहित्य

प्रा. डॉ.प्रल्हाद दत्तराव भोपे*
मराठी विभाग प्रमुख
श्री शिवाजी महाविद्यालय, परभणी

शोध सार

आज एआयने आपल्या दैनंदिन मानवी जीवनावर खोलवर प्रवेश केलेला आहे. मोबाईल, घर, उद्योग, शिक्षण, आरोग्य वाहतूक, मनोरंजन अशा अनेक क्षेत्रात AI चा उपयोग होत आहे. AI मानवी जीवनाच्या हरेकक्षेत्रात आलेला असल्या मुळे मानवी जीवनात अमुलाग्र बदल होत आहेत. संप्रेषण आणि भाषा, आवाज ओळखणे, चॅटबॉल, भाषांतर मराठी व इतर जगातील सर्व भाषा यामुळे संवाद सोपा व जलद होत आहे. AI ने आरोग्य क्षेत्रातही प्रवेश केलेला आहे. याने एक्स-रे, एमआरआय, अल्ट्रासाउंडमध्ये रोग ओळखणे, वैद्यकीय निदान व उपचार नियोजन वैयक्तिक हेल्थ ट्रेकिंग आदी क्षेत्रात त्याचा वाढता प्रभाव आहे. त्यामुळे रोग निदान आणि अचूक आणि वेगवान होत आहे. शिक्षण क्षेत्रामध्ये स्मार्ट शिक्षण उत्तर आणि स्पष्टीकरण, विद्यार्थी स्वतः शिकू शकतात. अडचणीत विद्यार्थ्यांना एआय मदत करू शकते. त्याचबरोबर मानवी व्यवहार, खरेदी - विक्री, ऑनलाइन शिफारसी, ग्राहक अनुभव विभाग, तुम्हाला पसंद असलेली वस्तू शिफारस करणे यामुळे सुलभ झालेले आहे. वाहतूक आणि सुरक्षिततेमध्ये AI चा वापर वाढत आहे. सेल्फ ड्रायव्हिंग कोर्स (स्वयं चालणारी कार) रस्ते सुरक्षितता, विश्लेषण त्याचबरोबर भविष्यामध्ये स्मार्ट वाहतूक सुद्धा त्यामुळे वाढणार आहे. रोजगारावरही परिणाम याने केलेला आहे. यामुळे काही कामे ऑटोमॅटिक होतात. AI च्या वापरामुळे वेळेची, श्रमाची, रुपयाची बचत होते. मानवी मेहनत फार पडत नाही. त्याचबरोबर यामुळे काही क्षेत्रातील नोकरीवर सुद्धा परिणाम होत आहे. नवीन कौशल्य यामुळे आपणास शिकावी लागतील. परंतु एआय मानवी कामाचा पर्याय नाही तर तो सहाय्यक सहयोगी ठरत आहे. AI ची निर्मिती ही मानवानेच केली असल्यामुळे मानवाप्रमाणे भावना मात्र यंत्राकडे किंवा AI कडे नाहीत. भावना, संवेदना, नैतिकता AI कडे नसतात.

बीज शब्द: *आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स , संगणक विज्ञानाची एक उपशाखा आहे*

Received: 02/12/2025
Accepted: 17/01/2026
Published: 31/01/2026

***Corresponding Author:**
प्रा. डॉ.प्रल्हाद दत्तराव भोपे
Email: bumeshraj1@gmail.com

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये AI मुळे मराठी साहित्य आणि प्रकाशन व्यवस्थेवर कोणता सकारात्मक आणि नकारात्मक प्रभाव पडेल याचा विचार येथे केलेला आहे.

शोध निबंधाची उद्दिष्टे

1. ए आय संकल्पना समजून घेणे.
2. ए आई चे मानवी जीवनातील अनन्यसाधारण महत्व विशद करणे.
3. AI मुळे मराठी भाषा व साहित्यावरील विधायक बदल अधोरेखित करणे.

शोधनिबंधाची गृहीतके

1. मानवी जीवनात AIचा अंतर्भाव अपरिहार्य आहे.
2. AI मानवाचे जगणे सुकर, सुलभ व सोयीचे करणारे आहे.
3. मराठी भाषा व साहित्य याला नवी दिशा मिळेल.
4. मराठी साहित्याचा प्रसार प्रचार वाढेल. त्यामुळे मराठी माणसास सर्वांगीण संपन्नता लाभेल.

AI संकल्पना

आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स हे एक महत्त्वाचे तंत्रज्ञान आहे, की जे आपल्या जीवनाच्या अनेक पैलूंवर परिणाम करेल. AI च्या क्षेत्रात गेल्या काही वर्षात मोठी प्रगती झाली आहे. पुढील दशकातही AI क्षेत्रात मोठी प्रगती होण्याची शक्यता आहे. विशेषतः जनरेटिव्ह AI च्या विकासामुळे आपल्याला अनेक नवीन सुविधा उपलब्ध होतील.

Artificial Intelligence (AI) म्हणजे अशी संगणकीय/यांत्रिक बुद्धिमत्ता जी माणसासारखा विचार, निर्णय, शिकणे आणि समस्या सोडवणे करू शकते.

थोडक्यात – माणसाची बुद्धी मशीनमध्ये उतरवण्याचा प्रयत्न म्हणजे AI.

AI कशी काम करते?

AI प्रामुख्याने खालील गोष्टींवर आधारलेली असते:

डेटा (Data) – माहितीचा साठा

अल्गोरिदम (Algorithms) – नियम व सूत्रे

कम्प्युटिंग पॉवर – वेगवान प्रक्रिया क्षमता

जितका जास्त दर्जेदार डेटा, तितकी AI अधिक हुशार!

AI चे प्रमुख प्रकार

1.Narrow AI (मर्यादित AI)

एकाच कामात तज्ज्ञ

उदा.

Google Assistant

Face Recognition

Netflix शिफारसी

आज आपण वापरत असलेली बहुतेक AI हीच आहे.

2.General AI (सामान्य AI)

माणसासारखी सर्वांगीण बुद्धिमत्ता

विचार

भावना

निर्णय

सध्या संशोधनात आहे, प्रत्यक्षात नाही.

3.Super AI (अतिबुद्धिमान AI)

माणसापेक्षा अधिक बुद्धिमान

भविष्यातील शक्यता, पण धोक्याचीही चर्चा!

AI चे महत्त्वाचे घटक

🔷 Machine Learning (ML)

मशीन स्वतः अनुभवातून शिकते

उदा.

स्पॅम मेल ओळखणे

हवामान अंदाज

🔷 Deep Learning

मानवी मेंदूप्रमाणे Neural Networks

उदा.

चेहरा ओळख

आवाज ओळख

🔷 Natural Language Processing (NLP)

मानवी भाषा समजून घेणे

उदा.

ChatGPT

Google Translate

🔷 Computer Vision

प्रतिमा/व्हिडिओ समजणे

उदा.

CCTV

मेडिकल स्कॅन

AI चे उपयोग क्षेत्र

शिक्षण – स्मार्ट लर्निंग

शेती – पीक रोग ओळख, उत्पादन अंदाज

आरोग्य – आजार निदान

बँकिंग – फसवणूक ओळख

प्रशासन – ई-गव्हर्नन्स

साहित्य व कला – कविता, लेखन, अनुवाद

(तुमच्या कवितेसारखी सामाजिक जाणीवही AI समजू शकते – हेच वैशिष्ट्य!)

AI चे फायदे व तोटे

* फायदे

वेगवान काम

अचूकता

मानवी कष्ट कमी

* तोटे

रोजगारावर परिणाम

गोपनीयतेचा प्रश्न

नैतिकता व नियंत्रणाची गरज

AI आणि भविष्यातील समाज

AI जर मानवी मूल्ये, भाषा, संस्कृती जपून वापरली तर

ती ग्रामीण विकास, मराठी भाषेचे संवर्धन, सामाजिक परिवर्तन यासाठी प्रभावी ठरू शकते.

AI ही साधन आहे, निर्णय माणसाचाच असायला हवा.

AI चा मराठी साहित्य व प्रकाशन संस्थावर होणारा परिणाम

आधुनिक माहिती तंत्रज्ञानाने साहित्य निर्मितीच्या क्षेत्रात अमुलाग्र क्रांती घडवून आणलेली आहे. संगणक, इंटरनेट आणि इतर तंत्रज्ञानाने लेखकांना नवीन संधी उपलब्ध करून दिलेले आहेत. या तंत्राला शत्रू न मानता आपण मित्र मानणे अत्यंत गरजेचे आहे. साहित्य, प्रकाशन व्यवसायाला एक नवी दृष्टी त्यामुळे प्राप्त होणार आहे. होत आहे. पूर्वी लेखक हस्तलिखित वापरत. त्यात काही चुका आढळल्या तर सर्व मजकूर पुन्हा लिहावा लागे. 2000 नंतर डेस्कटॉप पब्लिसिंगमुळे या प्रक्रियेत क्रांती झाली व सर्व घटकांना फायदा झाला. (लेखक, प्रकाशक, टंकलेखक) आता ह्या पुढील पायरी 2027 नंतर येईल. चाट बोटशी संवाद साधून आपण मजकूर त्वरित संगणकीय फॉरमॅटमध्ये आपोआप तयार करू शकाल. ना हाताने लिहिणे, ना संगणकावर टाईप करणे. इंटरनेटमुळे लेखकांना त्यांच्या साहित्य निर्मितीचा प्रचार आणि प्रसार करणे सोपे झाले आहे. लेखक आता त्याच्या साहित्य निर्मितीला जगभरातील वाचकापर्यंत पोहोचवू शकतात. इतर तंत्रज्ञानानेही साहित्य निर्मितीच्या क्षेत्रात मोठा बदल घडून आणला आहे. उदाहरणार्थ थ्रीडी प्रिंटिंग तंत्रज्ञानाचा वापर करून लेखक आता त्याच्या साहित्य निर्मितीची भौतिक प्रतिकृती तयार करू शकतात. कृत्रिम बुद्धिमत्ता आणि मशीन लर्निंग ही अलीकडच्या वर्षात साहित्य निर्मितीवर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम करणारी दोन महत्त्वाचे तंत्रज्ञान आहेत. एआय आणि मशीन लर्निंग तंत्रज्ञानाचा वापर साहित्य निर्मितीच्या विविध पैलूंमध्ये केला जात आहे. जसे की लेखन, भाषांतर, संपादन आणि प्रकाशन. एआय आणि मशीन लर्निंग तंत्रज्ञान साहित्य निर्मितीच्या पारंपारिक पद्धतीने आव्हान देत आहे आणि साहित्य निर्मितीच्या क्षेत्रात क्रांती घडवून आणत आहे. तंत्रज्ञानाचा वापर करून लेखन प्रक्रिया स्वयंचलित केली जाऊ शकते. एआय आणि मशीन लर्निंग तंत्रज्ञानाचा वापर करून लेखकांना त्यांच्या साहित्य निर्मितीमध्ये अधिक सर्जनशील होण्यास मदत केली जाऊ शकते. अनेकांना असे वाटते की हे तंत्रज्ञान साहित्य निर्मितीच्या क्षेत्रावर नकारात्मक परिणाम करेल आणि साहित्य निर्मितीच्या गुणवत्तेवर परिणाम करेल; परंतु एआय आणि मशीन लर्निंग तंत्रज्ञान साहित्य निर्मितीच्या क्षेत्रावर मोठा प्रभाव पाडणार आहे आणि तो सकारात्मक प्रभाव पडणार आहे. साहित्यिकांना एक नवी दिशा तो देणार आहे.

एआयमुळे कोणते सकारात्मक परिणाम होतील?

1.लेखन प्रक्रिया सुलभ होईल.

2.या आधारित लेखन सहाय्यक च Chat GPT, Jasper, SuduWrite यांसारखी या टूल्स लेखकांना कल्पना सुचवणे, कथा विस्तारणे, वर्गीकरण करणे आणि लेखन शैली सुधारण्यासाठी मदत करतील.

3.स्वयंचलित मसुदा लेखन- एआय संक्षेप, सुधारणा आणि पुनर्लेखन करू शकेल. ज्यामुळे लेखकांचा वेळ वाचेल.

4.संपादन साधने0 Grammarly, Hemingway, Editor, ProWriting ए आय सारखी टूल्स मजकुरातील व्याकरण शैली आणि स्पष्टता सुधारतील.

5.बहुभाषीय प्रकाशन - AI आधारित भाषांतर तंत्रज्ञानामुळे पुस्तके आणि लेख वेगवेगळ्या भाषांमध्ये झटपट आणि कमी खर्चात अनुवादित करता येतील.

6.प्रकाशन प्रक्रिया सोपी होईल. स्वयंचलित स्वरूपांतर (Formatting) AI PDFs, ebooks आणि प्रिंट फॉरमॅटमध्ये सामग्री सहज रूपांतरित करू शकेल.

7.एआय आधारित कव्हर डिझाईन, DALLIE, Midjourney यासारख्या टूल्स आकर्षक पुस्तक कव्हर डिझाईन करण्यासाठी मदत करतील.

8.स्वयंप्रकाशन (Self- Publishing) सोपे होणे होईल. Amazon Kindle publishing (KDP) आणि अन्य प्लॅटफॉर्मवर एआयच्या मदतीने पुस्तक प्रकाशन अधिक जलद होईल.

9.विपणन आणि विक्री वाढेल.

AI आधारित शिफारसी - Amazon, Goodreads यासारख्या प्लॅटफॉर्मवर या वाचकाचा पसंतीनुसार

पुस्तके सुचवेल.

सोशल मीडिया प्रचार पीआय सोशल मीडिया पोस्ट जाहिराती आणि ईमेल मार्केटिंग साठी

उत्तम सामग्री तयार करू शकेल.

एआय ग्राहक सेवा आणि चॅट बॉक्स वाचकांसाठी वैयक्तिक सल्ला आणि मदत करणारे बॉट्स असेल.

भविष्यातील संधी आणि उपाय

एआय लेखकांना सहाय्यक - म्हणून वापरणे. संपूर्ण लेखन याकडे सोपवण्याऐवजी त्यांचा उपयोग कल्पनांसाठी आणि सुधारण्यासाठी करावा.

एआय आणि मानवी सहकार्य - एआय संपादन आणि प्रकाशन प्रक्रिया सुलभ करेल पण अंतिम निर्णय माणसांनीच घ्यावा.

एआय नियमन आणि नैतिकता - ए आय निर्मित साहित्यावर स्पष्ट टॅगिन असावे.

Copyright: © The authors. This article is open access and licensed under the terms of the Creative Commons Attribution License (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

कोणतेही तंत्रज्ञान आपण थांबू शकणार नाही यामध्ये कट पेस्ट करणारे भोंदू नक्कीच बळी पडतील चार जीपीटी विषयी आणि साहित्यप्रकार व शैली सांगितली की आपोआप कविता करतो याचा दर्जा दिवसेंदिवस वाढत चालला आहे फक्त अक्षर जुळून ये मग जुळवणारे कवी हे तंत्रज्ञान संपवतील असे वाटते. ज्याही सुर्जनाशील लेखकांना नवनव्या कल्पना सुचतात त्या कुठल्याही प्रकारमध्ये मिळत नसतील तर तुम्हाला अजिबात धोका नाही.

उदाहरणादाखल 'AI च्या जगात' या विषयावर AI द्वारे पुढील कविता सादर झाली.

या AI च्या जगात
AI च्या स्मार्ट जगात,
ज्ञानाची वीज चमकते,
बोटांच्या टोकावर जगसारे
क्षणात उजळलेले दिसते
वाणीतून कळते भाषा
नयनातून जाणवते भावना
भविष्याच्या नकाशांवरती
कल्पनांची उमले कामना
शेतीला रोबोट देई आकार
वहाणे स्वयंचलित
गाव,शहर प्रत्येकाचे स्वप्न
तंत्रज्ञानाने होई साकार
पण मानवी मनाचा उष्ण श्वास,
ममत्वाची असतेच आस,
विज्ञान असो वा तंत्र
मनाची जागी घेऊ शकत नाही कोणतंही यंत्र
AI च्या स्मार्ट जगात,
मानवच मानवाला जाणू दे,
विज्ञानासोबत माणुसकी
नेहमीच जपून राहू दे.

नकारात्मक परिणाम

1. रोजगार कमी - AI च्या वापरामुळे प्रकाशन व्यवसायातील काही कर्मचाऱ्यांच्या नोकऱ्या जाऊ शकतात.

2. सर्जनात्मकतेचा अभाव - मानवाच्या अनुभवातून, निरीक्षणातून, चिंतनातून- मंथनातून जे सृजन येते त्याला तोड नसते.

मनुष्य ए आय वरच अवलंबून राहील त्यामुळे कुतूहल, जिज्ञासा मंद होईल. त्यामुळे AIद्वारे तयार केलेले साहित्य तेवढे मौलिक नसेल.

3. मानवी भावनांचा अभाव - ए आई द्वारे तयार केलेले साहित्य मानवी भावना आणि अनुभवांना पूर्णपणे, जोरकसपणाने व्यक्त करू शकत नाही. शेवटी यंत्र ते यंत्रच.

4. गैरवापर - AIचा वापर करून चुकीची माहिती आणि अफवा पसरवल्या जाऊ शकतात.

सारांश

साहित्यनिर्मिती ही मानवाची एकमेवद्वितीय, अनन्यसाधारण, पुनरप्रत्ययाचा आनंद देणारी कलाकृती असते. ती केवळ कारागिरी नसते. संत तुकारामाच्या भाषेत 'अंतरीची धावे स्वभावे बाहेरी' अशाप्रकारे तो आतला आवाज असतो. कृत्रिम बुद्धिमत्ता AI हे सुद्धा मानवाने बनविलेले आहे. भावनेच्या नैतिकतेच्या मर्यादा मात्र या यंत्राला पडतील. परंतु सृजनशीलतेला AI मुळे एक नवी दिशा व वेग प्राप्त होईल हे मात्र निश्चित.

संदर्भग्रंथ -

1आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स 2025 ++, डॉ. दीपक शिकरपूरकर, दिलीप राज प्रकाशन प्रा. लि. पुणे, प्रकाशन क्रमांक : 2986, प्रथमावृत्ती : जुलै 2025

2.Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence — Max Tegmark

3.Artificial Intelligence: A Guide for Thinking Humans — Melanie Mitchell

4.Chat GPT

5.Deepai.org

6.'आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स' - अच्युत गोडबोले

7.तांत्रिक बुद्धिमत्ता : तोंड ओळख - शैलेश देशपांडे